

A Tel Ábel Béth-Maakáh pecsét – egy új magyarázat

Úgy mondják, régészeti szempontból Izráel a világ valószínűleg legfeltártabb országa a terület és a lakosság függvényében. E megállapítással nem kívánunk vitatkozni, de néhány megjegyzést érdemes hozzáfűzni pontosítást gyanánt. Először is nagyon kevés az olyan település (ókori város, falu, őrhely stb.), amit teljesen feltártak Izráelben. A legtöbb esetben lezajlik néhány ásatási szezon, ez alatt feltárják a hely egy töredékét, majd eltelik egy időszak –akár évtizedek–, míg újra folytatják a feltárást; nem ritkán más személy, más módszerrel, nem ritkán átértékelve a korábbi eredményeket is. Másodsor pedig térségenként is nagyon sporadikus a feltártság mértéke. Jeruzsálem például gyakorlatilag szürke folt a régészeti térképen (s a vallási oppozíció miatt ez így is fog maradni), de rendkívül ignorált volt évtizedekig Galilea is. A harmadik probléma az Izráellel szomszédos országok feltáratlansága, az előbbi galileai példánál maradva Szíria és Líbia déli részének szinte teljes feltáratlansága, ami nélkül nagyobb földrajzi egységeken alapuló összefüggéseket lehetetlen felvázolni.

Ezért is jelentős több szempontból is Tel Ábel Béth-Maakáh pár éve kezdődött feltárása Galilea északi csücskében, amely az arámi királyság(ok), a főniai tengerpart (különösen is a közeli Tyros), valamint az északi országrész közötti történelemre vethet fényt a jobb megértéshez. Az ásatás egy ún. in-depth terepbejárást követően 2013-ban kezdődött meg, s jelenleg is tart még nyaranta.¹

A 2014-s ásatási szezonban az „O” jelzetű területről előkerült egy kőből készült pecsét. A középső-bronzkor IIB épület falát takaró földrétegből került elő, valószínűleg a vaskor IIA időszakra kell datálni.² Bár ellenőrzött körülmények közt találták és minden kétséget kizáróan autentikus³ mégsem sorolhatjuk az ún. *in situ* kategóriába, ugyanis már a vödörbe felszedett földben vettek észre, nem közvetlenül az ásás közben.⁴ Az ovális pecsét sík felének méretei: hossz tengelye mentén 1,57 cm, míg a rövidebb függőleges tengelye mentén 1,24 cm. A tárgy pontosan fél centiméter vastag, nem teljesen szabályosan ovális, hanem alig észrevehetően lapított, anyagát tekintve egyetlen szürke mészkőből van kifaragva. A pecsét vésetén figurális ábrázolás látható. Egy középső alak felemeli mindkét kezét, két oldalról egy-egy alak a könyökénél támasztja (?) érinti a központi figura könyökét. A két szélső figura méreteiben eltérés van. A bal oldali figura felső torzója sérült, letört belőle egy darab. A középső figura felsőtestében is látható egy gombostű fejnyi sérülés. A tárgyat publikáló kutatók szerint a

¹ Az ásatásról több helyen hírt adtam. Legrészletesebben a hely nevének értelmezéséről, bibliai előfordulásairól, az eddigi régészeti eredményekről egy újabb tanulmányban számolok be, ami a Collegium Doctorum szakfolyóirat hasábjain jelenik meg. Jelen sorok szerzője több szezonban is részt vett a feltárási munkákban.

² Nava Panitz-Cohen, Robert A. Mullins: "Sealed with a Dance...", 310.o.

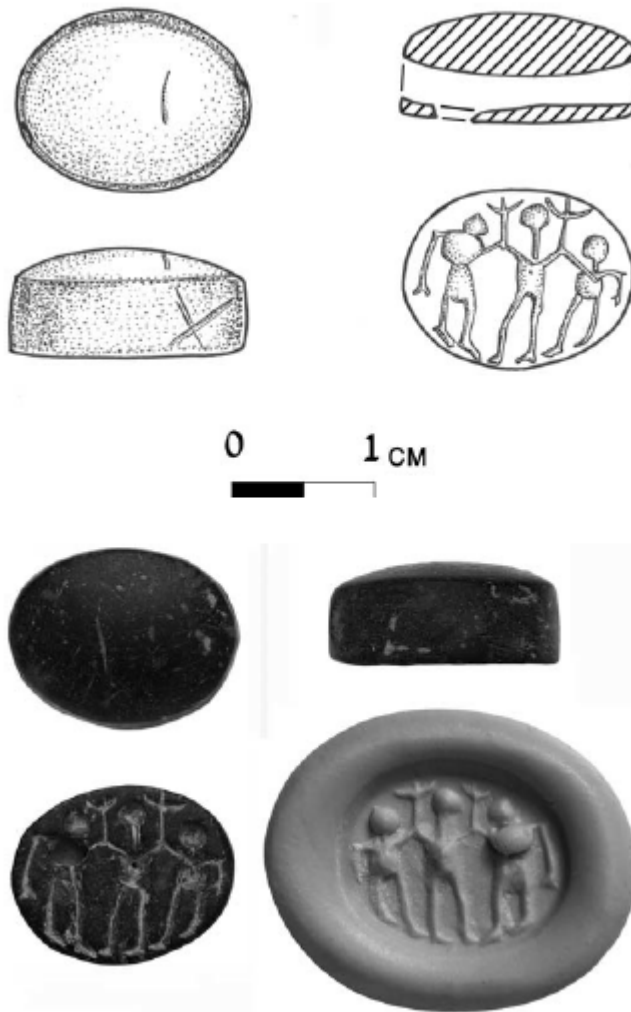
³ Ez talán nem felesleges megjegyzés a Jakab osszuáriumhoz vagy az ún. Jehóás-felirathoz kötődő skandalum után. Vö.: Alan Millard: Hebrew Seals, Stamps, and Statistics: How Can Fakes Be Found? in: Meir Lubetski and Edith Lubetski (eds.): *New Inscriptions and Seals Relating to the Biblical World* (SBL, 2012), 183.o. skk. A hamisítási botrányokról több helyen írtam magam is. Ennek fontos következménye, hogy megszigorodott a laboratóriumi protokoll. Napjainkban (2017 nyara) újabb szigorításnak lehetünk tanúi, ami az izraeli régészeti tárgyak legális kereskedelmére vonatkozik. (A folyamatot négy, régiségkereskedelemmel foglalkozó palesztin család lebukása generálta.)

⁴ Nava Panitz-Cohen szóbeli közlése nyomán.

pecsétlenyomat egy táncjelenetet ábrázol. ⁵ Az alábbiakban bemutatjuk a pecsét felnagyított fotóját, ill. fotói, valamint a lenyomatról készült fotót és rajzokat. ⁶

⁵ Nava Panitz-Cohen, Robert A. Mullins: "Sealed with a Dance: An Iron Age IIA Seal from Tel Abel Beth Maacah"; in: Saar Ganor, Igor Kreimerman, Katharina Streit, Madelaine Mumcuoglu (eds.): *From Sha'ar Hagolan to Shaaraim. Essays in Honor of prof. Yosef Garfinkel*. (Israel Exploration Society, Jerusalem, 2016), 307-321.o.
⁶ Robert A. Mullins engedélyével (courtesy of Robert Mullins).

Amikor megvizsgáljuk az Ábel Bét-Maakából előkerült pecsét feltételezett táncjelenetét, számos probléma felmerül a magyarázatban.

- 1) A pecsét pontos „kulturális identitása” nem határozható meg pontosan. Izraelita, vagy kánaáni esetleg más jelenetet ábrázol a művész? Egy rövidke szöveg, vagy akár egyetlen szó is nagy segítség lenne ennek meghatározásában, ám semmilyen felirat nincs a pecsét felületén.⁷
- 2) Az ókori táncjelenetek identifikációja nagyon bonyolult köszönhetően a megőrzés, rögzítés ókori formáinak korlátozott voltából adódóan. Más szavakkal: nem állnak rendelkezésünkre audiovizuális felvételek, amelyek kiindulóbázisul szolgálhatnak a bibliai és régészeti anyag összehasonlításához. A tánc szerepe jól ismert a bibliai

⁷ A későbbiekben ismertetem saját hipotézisemet a tárgy magyarázatára. Ezzel együtt is maradtak kételyek jelen sorok írójában a pecséttel kapcsolatban. A jelenet asszimetriája, a nőalak ábrázolás talán inkább filiszteus hatásra utalna? Vö. David Ben-Shlomo: *Philistine Iconography. A Wealth of Style and Symbolism* (OBO 241; Academic Press Fribourg, 2010), 80. skk.

⁸ Senta German cikke jó áttekintést nyújt a problémáról: Dance in Bronze Age Greece; in: *Dance Research Journal* Vol. 39, 2 (2007), 23-42.o.

időben, s maga a Szentírás is többször hivatkozik a táncra, ⁹ ám ez egy limitált és egyoldalú forrás.

- 3) Napjaink zsidó tánca részben megőrzött, hagyományozott –a zsidó kultúra számos eleméhez hasonlóan-, részben kevert, ami a diaszpórával, az Izraelen kívüli zsidó szétszórtsággal magyarázható. ¹⁰ Noha a zsidó tánc történelmi és kulturális gyökerei nagyon mélyek lehetnek, mégis mindez "lost in the tragic course of the nation's dispersal".¹¹ Ezzel együtt is érdemes egy pillantást vetni a zsidó tánc hagyományra és az abban felsejlő koncepcióra. Noha ez egy nagyon indirekt bizonyíték, már-már azt mondanám, hogy spekulatív, mégis adhat olyan gondolati morzsákat, amelyek vagy a megerősítés, vagy a cáfolás irányába visznek tovább az értelmezés során.
- 4) Megjegyzendő a pecsét asszimetriája, ami az ilyen pecsétlenyomatoknál nem szokványos.

A második ponttal kapcsolatban el kell mondani, hogy a „táncjelenet” értelmezés még további pontosításra szorul, s itt maguk a tudósok sem képviselnek egységes álláspontot. Rituális táncról van szó (felemelt kéz), ami valamiféle termékenységi szertartáshoz kapcsolódik? Győzelmi tánc? Gyász kifejezése? Isteni védelem kérése? Legalább négyféle magyarázat szóba jöhet a kutatók szerint. ¹²A háttér tehát közelebről nem határozható meg.

Napjaink zsidó tánca a zsidó gondolkodást tükrözi, mélyen a vallásban gyökerezik. A táncok többsége vallásos ünnepekhez vagy esküvői ceremóniákhoz kötődik. Mivel a vallás az év hónapjaihoz, heteihez kötődik, így a tánc az egész év folyamán végigvonul az adott személy életében. Ráadásul a tánc nem csak az önkifejezés egyik ősi módja, hanem a nemzedékről nemzedékre történő hagyományozás egyik fontos része is. A vallásos attitűd megjelenítése, önkifejezés, öröm, gyász, mind szolgálhat a tánc alapjául. Ahogy egy régi jiddis közmondás tartja: „ב[] זא םװאפ”¹³ – „a tánc az az élet”. Sajnálatos módon a zsidó folklórban komoly intervallum van, ezért bármit is csak nagy óvatossággal lehet megvizsgálni és bármilyen következtetés csak hipotetikus lehet. ¹⁴Ahogy az előbb is említettem, ez meglehetősen indirekt bizonyíték. Egy valami bizonyosnak látszik: a férfiakat és a nőket mindig elkülönítették nem csak a zsinagógában, hanem a táncban is. Külön csoportot alkottak a férfiak és külön csoportot a nők. Mivel az Ábel Bét-Maakában talált pecséten három különböző alakot látunk, azt kell feltételeznünk, hogy ez nem egy táncjelenet vagy ez nem egy izraelita pecsét. Az utóbbi lehetőséget nyugodtan elvethetjük, így más magyarázat után kell néznünk. A központi vezető

⁹ A táncra használt számos kifejezés mutatja, hogy számos fajta tánc, vagy tánchoz kapcsolódó tevékenység létezhetett; vö. Gruber, M.I.: Ten Dance-Derived Expressions in the Hebrew Bible, in: *Biblica* 62 (1981), 328-346.o.

¹⁰ Vö. Dina Roginsky, Folklore, Folklorism, and Synchronization: Preserved-Created Folklore in Israel; in: *Journal of Folklore Research*, vol 44,1 (2007), 41-66.o.

¹¹ Gurit Kadman, Yemenite Dances and Their Influence on the New Israeli Folk Dances; in: *Journal of the International Folk Music Dances*, Vol. 4 (1952), 27.o.

¹² Panitz-Cohen – Mullins, Sealed with ..., 314.o.

¹³ *Tantsn is Leben*.

¹⁴ A bibliai időkben a táncot inkább a nők mutatták be (pl. Mirjám vagy Jefte lánya). A vaskori rituális táncról jó áttekintést ad A. Mazar cikke: Ritual Dancing in the Iron Age; in: *NEA* 66:3 (2003), 126-132.o. A tanulmány jórészt két tárgy analízisével foglalkozik: a Tell Qasiléban talált ún. "Dancers Stand" –del és az Asdódból előkerült "Musicians Stand" -del.

figura is ellene mond a táncjelenet értelmezésnek. A zsidó tánc ugyanis tipikusan körtánc vagy csoporttánc és nem gondolkodnak abban, hogy helyet kapjon egy szólótáncos. ¹⁵

Maga a jelenet is nehezen érthető. Alapvetően három teljesen eltérő alakot látunk a pecséten. Egy központi figurát, aki középen áll, hosszabb nyaka van mint a többieknek és magasabb is a többieknél, jelezve hogy kiemelt, vezető szerepe van a jelenetben. Az oldalán két egyforma figurát várnánk felbukkanni egyenlő hosszú karokkal, lábakkal. A táncoló embereknek ez a „standard” ábrázolása. S erre pont a Mullins – Nava-Panitz szerzőpáros által idézett Tel Rehovban talált pecsét a szép példa: három azonos nagyságú, azonos méretű végtagokkal rendelkező szereplő ugyanazt a mozdulatot teszi (felemelei a kezét).¹⁶ Ez valóban lehet egy körtánc, vagy egy csapat táncos.

Fontos szót ejteni a vizsgált pecsét asszimetriájáról. Fontos, ugyanis az teljesen rendhagyónak számít. A vaskor II pecsétjeit a kiegyensúlyozott szimmetrikus ábrázolások jellemzik, az ebből a korból származó pecséteknek ez határozottan karakterisztikuma (lásd példának a napkorongot tartó két- vagy négyszárnyú bogár népszerű motívumát) ¹⁷. Több száz műtárgy átvizsgálása után bátran állítom, hogy a szimmetria kedvelt és elterjedt volt a vaskori művészek közt. Gyakori motívum a rozetta is, ami ebbe az értelmezési irányba illik. Néhány példa a vaskor II ilyen rozettás pecsétjeiből (minden idézett példát itt az IAA gyűjteményéből hozok). ¹⁸ Szemléltetés gyanánt hivatkozom az Én-Gediben talált rozettára (IAA 1967-480), a Ramat-Rahelben talált rozettára (IAA 1964-1734), valamint a Batasban talált hasonló tárgyra (IAA 1999-2535). Miért vésett volna ennyire eltérő figurákat egy pecsétre egy művész olyan korban, amikor mindenki a szimmetrikus mintákat kedvelte és alkalmazta? Ez még akkor is igaz, ha elfogadnánk a szerzők állításait, miszerint a három figura elrendezése „simplistic, schematic and quite childlike” ¹⁹ Nem feltételezem egy művésztől, aki egy 1,6 cm x 1,3 cm – nél kisebb felületbe bele tud vésné valamit (magam is fafaragóművész lévén), hogy ilyen hibát vétene. ²⁰ A pecsétfaragó vésnökök professzionális képzett szakemberek voltak, ²¹ így ezek az eltérések aligha tekinthetők véletlennek. ²² Ráadásul ha elfogadjuk, hogy a pecsét egy táncjelenetet ábrázol, kizárjuk annak a lehetőségét, hogy adminisztrációs eszközként is szerepe volt. Milyen célra használható egy pecsét, amin táncjelenet van?

¹⁵ Lásd ellenpéldaként a magyar néptáncot, ahol például gyakori a párosok tánca és a szóló is jól ismert, vö. „Legényes”.

¹⁶ A Tel Rehovban talált pecsétről jó felvétel látható in Mazar: 2003, 127.o. (photo by Gabi Laron). A Mazar által vizsgált hat pecsétből öt szinte tökéletesen szimmetrikus, míg egyetlen egyben látható talán valamilyen központi figura.

¹⁷ Vö. például Meir Lubetski (szerk.): *New Seals and Inscriptions, Hebrew, Idumean and Cuneiform* (HBM 7; Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2007), 11, 13, 15 oldal stb.

¹⁸ IAA = Israel Antiquities Authority. Az IAA gyűjteményében ezrével vannak ilyen pecsétek, bullák, pecsétlenyomatok, vö. www.antiquities.org.il A gyűjtemény egyre nagyobb része on-line is megnézhető (időben a neolitikumtól az oszmán uralomig öleli fel a pecsétek sokaságát).

¹⁹ Panitz-Cohen – Mullins: 2016, 312.o.

²⁰ Panitz-Cohen és Mullins is elismerik hogy a pecséten lévő faragás nem „amatőr vagy *ad hoc* jellegű munka”, hanem egy képzett vésnök munkája, in: Panitz-Cohen – Mullins: 2016, 313.o.

²¹ A személy, aki létrehozta, megalkotta a pecsétet a „pecsétvágó” volt. Ezen foglalkozás ősidők óta jól ismert, ahogy azt tanúsítja az ékírásos irodalom; vö. sumer (LÚ.) *BUR.GUL* továbbá sumer kölcsönszóként az akkádban is: *purkullu*, vö. CAD vol. 12, 519-521.o. és AHW Band II, 880.o.

²² Természetesen nem profi kézművesek által készített pecsétekre is akad példa. Nem találtam semmilyen módszertani leírást vagy szigorú kritériumot a két kategória pontos definíciójára, így a kérdés eldöntése a vizsgált pecsétlenyomatunk esetében szubjektív marad.

Érdekes aspektus lehet magának a pecsétnek az anyaga is. A szkaraboid pecsétek gyakran készültek drágakövekből, vagy ún. féldrágakövekből²³ és ezért gyakran foglalatba helyezték őket, például ezüstből, aranyból készült gyűrűbe vagy nyakékbe. Ezt az érvelést követve gondolhatunk arra is, hogy az Ábel Bét-Maakában talált pecsét tulajdonosa nem lehetett a társadalom magas rangú tagja, mivel ez a pecsét pusztán kőből készült. O. Keel iskolája (O. Keel, S. Schroer, C. Uehlinger) azonban bizonyította, ²⁴ hogy a scaraboid pecséteket is lehetett zsinórra fűzni. Ennél fogva gyakorlatilag bárki használhatta, így a fenti okfejtésből nem lehet következtetést levonni a pecsét tulajdonosára nézve.

A faragott eszközök használatának legkorábbi bizonyítéka az i.e. 4. évezredig nyúlik vissza. A pecséteknek az ókori Közel-Keleten két formája volt: a bélyegző és a cylinder formájú. A legkorábbi pecsétek kicsike "geometric pieces of stone, bone, or fired clay, one surface engraved with a design and a back by which it can be handled. [...] Both stamps and cylinders are engraved in intaglio to produce a positive impression when rolled or stamped on a receptive surface. Seals may bear either design or inscription or both."²⁵

A pecsétek fontos szerepet játszottak az ókori közel-keleti kultúrákban és a hitelesítés eszközeként szolgáltak. Ennél fogva egy igen gyakran előforduló tárgyról van szó. A tulajdonos azonosítására és természetesen az adott vagyontárgy védelmére szolgáltak. A tulajdonos nevét csak később vált szokássá feltüntetni, hiszen az emberek többsége írástudatlan volt, az írás-olvasás elterjedését csak a föníciai írás megjelenése tette lehetővé Szíria-Palesztina térségében.²⁶ A közigazgatási feladatok sokasodásával egyidejűleg végleg elterjedt használatuk az adminisztrációban. Mivel a legtöbb ember írástudatlan volt, sokak szemében varázshatalommal bíró tárgyak voltak. A vaskorban széles körben használt szkaraboid pecsétek erősen emlékeztettek „névadójukra” a szkarabeuszos pecsétekre, azzal a különbséggel, hogy ezeken nem található meg a szkarabeusz bogár faragott képe. Használatuk folytatódott a perzsa korban is (i.e. 6-5. sz.), sőt azon túl is. A mássalhangzós írás megjelenésével egyre többször került valamilyen óhéber vagy óarámi szöveg is a pecsétekre. A bőrből (Egyiptomban papiruszból) készült dokumentumokat is lepecsételték, ez agyagból készített ún. *bullae* (többes számban *bullae*). Izraelben több ezer ilyen bullát találtak. Ezek pusztán jelenléte és a dekorációk jellege is mutatja az erős föníciai-egyiptomi kulturális hatást. ²⁷ Ezt erősíti meg a lexikográfia is, hiszen mindkét szó, a héber מַטְבֵּי / מַטְבֵּי / מַטְבֵּי és מַטְבֵּי / מַטְבֵּי, egyaránt egyiptomi kölcsönszavak. ²⁸ A pecséten lévő ábrázolások, faragások teológiai értékelésére itt most nem térünk ki. ²⁹

A pecséteket a Bibliában is említik. ³⁰ A héber מַטְבֵּי / מַטְבֵּי szó jelöli mind az eszközt, mind a pecsétlenyomatot. A kifejezés jól attesztált mind a szó szerinti, mind a figuratív használatban.

²³ A „féldrágakő” mint kategória hivatalosan nem létezik tudomásom szerint a mineralógiában (a gemmalógiában pedig kifejezetten nem szeretik az elnevezés devalváló jellege miatt), csak a köznyelvben elterjedt.

²⁴ Vö. M.C.A. Korpel nagyszerű összefoglalását az OTW adatbázisában: Marjo Korpel, מַטְבֵּי / מַטְבֵּי – seal, signet ring?, pdf letöltési helye: www.otw-site.eu/KLY//kly.php

²⁵ Vö. Bonnie S. Magness-Gardiner: "Seals, Mesopotamian"; in: Freedman, D.N. : *ABD*, vol. 5. 1062-1063. cols.

²⁶ Bibliai példák: Ex. 28:11; 39:6, 14, 30.

²⁷ Korpel, 2. o.

²⁸ Vö. HALOT.

²⁹ Érdekes teológiai kérdés lehet az Ex. 20:4 parancsolata és a pecsétek használata közötti kapcsolat, de itt nem szobrok készítéséről van szó megítélésem szerint és a használatuk sem kultikus elsőrenden.

³⁰ A már idézett bibliai héber מַטְבֵּי mellett a rabbinikus irodalom használja az alábbi arámi kifejezéseket is: אַרְמִיָּהּ, אַרְמִיָּהּ, אַרְמִיָּהּ és a görög Σφραγίς (σφραγίς) –t is. Megemlítem még a 4Q550:5 iratot (az ún. Proto-Esther) és Jel. 5:1, 5 igehelyeket, ahol pecsétet említenek.

A teljes előfordulások száma közel húsz.³¹ Gen. 38:18 -ban Támár is Júda ׀ת/ך -ját kéri,³² amit később saját védelmére használ.³³ A pecséthasználatot láthatjuk az 1Kir. 21:8 -ban: Jezábel királynő levelet ír Aháb nevében és lepecsételi azt a király pecsétjével. A szöveg jól szemlélteti a pecsét tulajdonos hatalmát is. A figuratív használatra is akad példa, ennek legismertebb előfordulása az Én.én. 8:6:

„Tégy engem, mint pecsétet a szívedre, mint pecsétet a karodra!”

Az itt alkalmazott metafora nyilvánvalóan a beszélő kitartó szerelmét hivatott lefesteni. De mi van, ha valami több is van e vers mögött? A házasságkötésről, különösen annak ceremóniális részéről alig van anyagunk a Bibliában. Nincs is rá külön szó a bibliai héberben. Intézményként természetesen sűrűn találkozunk vele és a partnerek iránti hűség, a monogámia, a házasság védelme kedvelt és gyakori témák a Szentírásban. Központi és természetes esemény ez a személy életében, amire férfi és nő közötti szövetségként tekintenek. A ceremóniális részéről azonban messze nem világos a képünk. S éppen ez az a pont, ahol szeretnék visszakanyarodni az Ábel Bét-Maakában talált pecsétre. Feltételezhető, hogy egy személy, a helyi pap megáldotta a párt. Ez történhetett az áldó személy felemelt karjaival, ami az áldás tipikus mozzanata. A pecsét jelente tökéletesen illik egy ilyen mozzanatba. Egy központi alak –akinek fontosságát arányai, az ábrázolás is jelzi– megáldja a házasságkötés során a párt. Egyik oldalán a férfi ragadja meg karját, a másik oldalon a nő. Az ábrázolás itt is jelzi, hogy eltérő személyek állnak a központi felemelt karokkal álló személy két oldalán. Lehet ez esetleg egy házassági ceremónia? Ha igen, nem csak a pecsét jelentére van új magyarázat, hanem a pecsét funkciójára is. Ez a pecsét mint adminisztrációban használt eszköz lehetett egyfajta „pre-ketuba” hitelesítésére használt tárgy. Ez megmagyarázza, miért volt elég kőbe faragni a jelenetet, miért nem került rá felirat, miért nem szimmetrikus az ábrázolás. No és az Én.én. 8:6 magyarázatához is új szint tesz hozzá. Ha létezett ilyen ceremónia valamiféle hitelesítéssel, egy ilyen pecsét tökéletes lehetett a házasuló felek rituáléjának hitelesítésére. A „tégy engem mint pecsétet” tehát tényleges esküvői gyakorlat is lehetett ebben az esetben.

Emellett továbbra is lehetőség a táncjelenet értelmezés, hiszen csak további hasonló pecsétek vagy írásos források vagy művészeti ábrázolások tudják csak eldönteni a felvázolt hipotézis helyes voltát. Ezzel a magyarázattal mindenestre több korábban feltett kérdésre választ kapunk, mint a korábbi verzióval, ami táncjelenet lát a lenyomatban. Akárhogy is, ez az apró tárgy csak még értékesebb lett az új megközelítéssel.

Egeresi László Sándor*

KRE HTK

³¹ Tóra: 8, próféták: 3 (+ 1), iratok: 6, total: 17 (+1).

³² A 25. versben már תמחש szerepel, ami ugyanannak a szónak a nőnemű alakja.

³³ A kérés egyébként teljesen abszurd, mintha valaki ma egy prostituálnak adná át a személyigazolványát.